

BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGNING NING KASBIY TAYYORGARLIGI VA PEDAGOGIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Barnoxon Turaxonova

Andijon davlat universiteti,

Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti,

Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7315387>

ARTICLE INFO

Received: 1st November 2022

Accepted: 09th November 2022

Online: 12th November 2022

KEY WORDS

O'qituvchi kasbiy tayyorgarligi, insoniy madaniyat, kooperativ ko'nikmalar, maqsadga erishish motivi, mediatsiya

Xorij psixologlarining ilmiy tadqiqotlarini o'rganar ekanmiz, o'qituvchi kasbiy tayyorgarligining psixologik asoslari va bu jarayonga ta'sir etadigan ijtimoiy-madaniy, milliy-hududiy va pedagogik-psixologik omillarning ahamiyatiga doir qimmatli ilmiy natijalarni qayd etganligini ko'ramiz. Jumladan, G.Jahodaning ta'kidlashicha, insonning shaxs sifatida shakllanishi va kasbiy kamolotida madaniy omillarning ta'siri beqiyos. Uning fikricha, baliq suvsiz yashay olmaganidek, inson ham madaniyat mahsulotlarisiz yashay olmaydi. Madaniyat atrof olam bilan inson o'rtasidagi asosiy vosita. Inson ana shu vosita yordamida o'zligini namoyon qiladi. Madaniyat va turmush tarzi o'z vakillariga (shu madaniyatga mansub kishilarga) o'zini qanday tutishi (shaxs sifatida) va qanday vazifa va burchlarini ado etishi (kasbiy) zarurligini uqtiradi.

O'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatini tashkil etish masalalariga gumanizm nuqtai nazaridan yondashgan A.Maslou, K.Rodgerslarning tadqiqotlari diqqatga sazovordir: Ularning

ABSTRACT

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari boraridagi ilmiy tadqiqot natijalari asosida olingan ma'lumotlar haqida so'z boradi.

fikricha, o'qituvchi eng avvalo o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishni esdan chiqarmasligi, yuzaga kelgan muammolarni mustaqil yechishga o'rgatishi, o'quvchi tashabbuskorligi va ijodkorligi asosida o'zini kimligini namoyish etishiga yordamlashishi zarur. Buning uchun o'qituvchi shaxslilik hamda kasbiy sifat va fazilatlarini to'liq egallagan bo'lishi lozim. Boshqa nazariyotchi Gizela Leybouvi-Vifning fikricha, talabalarda kasbni egallashning shakllanishi ularda majburiyat va javobgarlik hissining tarkib topishi bilan bog'liqdir. Ularda ana shunday sifat va kechinmalar to'la shakllangan bo'lsa, bilimlarni egallash yoki kasbiy kamoloti uchun hech narsa to'siq bo'la olmaydi.

Asosiy qism: Kanadalik psixolog olim Djeyms Marsha yigit-qizlarning kasbiy tayyorgarlik davrini to'rt bosqichga ajratadi:

1. Yoshlarda kasb haqidagi ta'savvur va bilimlarning kamligi, hali noaniqligi bosqichi. Bu bosqich hali individning e'tiqodlari aniq emasligi, kasbni

tanlamaganligi, kim bo'lishi noaniqligi bilan tavsiflanadi.

2. Muddatidan oldin aynan o'xshashligini topish bosqichi. Indivud o'z kuchi, xohishi bilan emas, boshqaning fikri bilan, boshqa kishiga ergashib tegishli munosabatlar tizimiga qo'shilishi bilan tavsiflanadi.

3. Moratoriya bosqichi - indivud o'zligini aniqlashning krizisi jarayonidaligi bilan, rivojlanishning ko'p variantlari orasidan o'zi uchun eng maqbulini tanlashi bilan tavsiflanadi.

4. Erishilgan yutuqning aynanligi bosqichi tanlash mojarosi hal etilganligi, indivud o'zligini namoyon etishga amalda kirishganligi bilan belgilanadi. Livitt va Teshlar o'qituvchi bilan talabalar hamkorlik faoliyatida bir tomonlama va ikki tomonlama aloqalarning samaradorligini o'rganib, bir tomonlama aloqa ikki tomonlama aloqaga nisbatan axborotni uzatish vaqtini tejashga imkon bersa ham unchalik samarali bo'lmashligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, bir tomonlama aloqa vaqtida tinglovchi notiqni tug'ri va to'liq tushunadi deb bo'lmaydi, chunki bu holat tinglovchiga savol berishga, o'zining fikrini bildirishga yoki noroziligini aytishga imkon bermaydi. Jumladan o'qituvchi darsda ma'ruza o'qiganida tinglovchilar esa konspekt yozganida, auditoriyada sokinlik va tartib hukm suradi. Lekin, o'qituvchi talabalardan javob olishga urinmasa, u tinglovchilar tomonidan material qanchalik o'zlashtirilganini bila olmaydi. Ikki tomonlama aloqada esa notiq birdaniga javob oladi. Ularga asoslanib o'qituvchi alohida qat'iyatlilik bilan tushunilmay qolgan o'rinlarini talqin qilishga imkon tug'diradi. Shunday qilib, tushunchadagi xatolar va kamchiliklar bartaraf etiladi. Agar ma'ruzada tushunarsiz bo'lgan

terminlar ishlatilsa, bu holatda tinglovchilar tomonidan so'rashga imkoniyat tug'iladi va aniqlaydigan noma'lum so'zlarning ma'nolari tezda izohlab beriladi. Ushbu holatda tinglovchi o'zini dadil his qiladi, chunki u har qanday holatda savol yordamida tug'ilgan qiyinchiliklarni yoki shubhalarni hal qilishi mumkin. Demak, ikki tomonlama aloqa bir tomonlama aloqaga nisbatan qator afzalliklarga egadir.

M.Vudstok va D.Frensislar o'z tadqiqotlarida hamkorlik faoliyatida atrofdagilarga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatadigan omillar sirasiga quyidagilarni kiritadi: - nufuzlilik-bu ishonch qozona oladigan insonlarning xususiyatlari; - ijobiy o'zgarishlarni taqdirlamoq (mukofotlamoq) lozim; - bizning orzu-umidlarimiz atrofdagilarga ta'sir ko'rsatadi; - xalq oldida (oshkora) o'z fikrini bildirish yangicha munosabatni mustahkamlaydi; - o'zimiz o'rgatganimizga, avvalo o'zimiz rioya qilishimiz kerak; - shaxsiy hamjihatlilik-bu (hal qiluvchi) muhim yo'l ochib beradigan omildir. Ularning fikricha, atrofdagilarga samarali ta'sir ko'rsatuvchi odamlar reklama va muvaffaqiyatli taqdimot ko'nikmalariga (mahoratiga) egadirlar. Ular qat'iy biror-bir ish qilishga undaydigan sabablarni yaratishga qodirdirlar. Amerikalik olim, maktabda falsafa o'qitish dasturlarini yaratish guruhining a'zosi P.Lipmanning ta'kidlashicha, maktab yoshi davri ta'lim olish shakllari imkoniyatini kengaytiradi. O'qitish jarayonida o'quvchilarni majburlashga emas, balki ularga ta'lim berishda ixtiyoriy va qadriyatlarga asoslangan kognitiv (aqliy bilish) yondashishni taklif etadi. Ularni o'qitishda majburlash holatlarining salbiy oqibatlarini tahlil qilib, ularga ta'lim berishda

ixtiyoriylik va qadriyatlarga asoslanishning afzalliklari va o'quvchilarni tarbiyalashdagi samarasini ko'rsatib o'tadi. Dj.Levi o'z tadqiqotlarida o'quvchilar jamoasida nizolarni shakllanish sabablari, ularni o'rganish, oldini olish yo'llari va jamoada sog'lom psixologik muhitni yaratish usullariga doir ijobiy fikrlarni ilgari suradi. Uning fikricha, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi davrida o'quv-tarbiya jarayonlariga xos nizolarni tushunish ko'nikmasini o'stirish, shuningdek, mojarolarni sabablarini o'rganish va bartaraf etish yoki boshqarishning samarali vositalarini topa bilish mahoratlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, o'quv dasturlarida-bir tomondan, nizolarning kelib chiqishi va sabablari bilan bog'liq, ikkinchi tomondan, mojarolarni oldini olish, hal etish va ularni boshqarish bilan bog'liq masalalarni (savollarni) aks ettirish zarur.

Dj.Levi misol tariqasida boshlang'ich ta'lim (6-12 yoshli bolalar) uchun quyidagi mashg'ulot va variantlarni keltiradi:

1. Kooperativ ko'nikmalar (guruhda birgalikda o'qish va hamkorlik)
2. Kommunikativ ko'nikmalar
3. Nizolarni ijodiy (o'ylab, maslahatlashib) hal qilish ko'nikmasi. Mazkur mashg'ulot variantlarida rolli o'yinlar, sahna ko'rinishlari va psixologik xulqiy treninglardan o'rinli foydalanish zarurligi va uning afzalliklari haqida to'xtalib o'tadi. D.Jonson va R.Jonsonlarning tadqiqotlariga ko'ra, o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan mojarolarni konstruktiv boshqarishning uchta muhim asosi mavjud:
 - Ta'lim va tarbiya berish manfaatlaridan kelib chiqqan holda maktabda qulay va tinch shart-sharoitlarni yaratish;

- Mojarolarning oldini olib, bolalarning o'qishga, bilim egallashga nisbatan e'tiborini, qiziqish va motivlarini oshirish usullaridan samarali foydalanish, ularda muammolarni yechishga ijodiy yondashish ko'nikmasini rivojlantirish;

- Yosh avlodni o'z turmushida, oilada, jamiyatda, milliy va xalqaro vaziyatlarda nizolarni konstruktiv boshqarishga tayyorlash. Mualliflarning fikricha, o'quvchilar jamoasida hamkorlikni shakllantirishning uchta sharti mavjud: kooperativ ta'lim;

o'quv-munozarali ta'lim; va mediatsiya (xolis xizmat muhiti ustuvor) ta'limi.

1. Kooperativ ta'lim nizolarni konstruktiv hal etishga shart-sharoit yaratadi. O'quv mashg'ulotlarini kooperativ shaklda tashkil etish yo'li bilan qulay vaziyatlar hosil qilinadi. Mazkur ta'limda musobaqalashib hamkorlik asosida yuqoriroq natijalarga erishiladi, o'quvchilar orasida do'stona munosabatlar, yaxshiroq psixologik muhit va moslashuv shakllanadi.

2. O'quv munozarali ta'limning afzalligi shundaki, sinf o'quvchilari juft-juftlarga yoki guruhchalarga bo'linib, har bir juft yoki guruh mavzu mohiyatiga doir o'z nuqtai nazarini himoya qilish uchun dalillar hozirlaydi. Munozara jarayoni asosan quyidagi beshta bosqichda amalga oshadi:

- Axborotlarni to'plash va nutq (javob) tayyorlash;

- O'z nuqtai nazarini (pozitsiyasini) aytish va uni himoya qilish;

- qarama-qarshi pozitsiyaga duch kelish, to'qnashish oqibatida g'oyaviy nizo kelib chiqishi;

- qo'shimcha axborotni izlash hamda masalani bir vaqtning o'zida tomonlar nuqtai-nazaridan turib o'rganish;

- ikkala tomonning ham qarashlarini yaqinlashtirib, g'oyalarni qayta ko'rib chiqish asosida nuqtai-nazarlarni muvofiqlashtirish.

3. Mediatsiya (xolis xizmat ustuvor) ta'limi o'quvchini boshqalar nizolashayotganda murosaga keltirishga xolisona vositachilik qilishga o'rgatishdan iborat. Mualliflar bu jarayonni quyidagi algoritm bilan ifodalaydi: - o'z xohishingizni ayting. - o'z hissiy kechinmalaringizni bildiring. - istak va kechinmalaringizni sabablarini ayting. - raqibingiz nimani istayotgani, nima uchun shunday fikr bildirayotgani haqidagi tushunchalaringizni umumlashtiring. - mojaroni yechishning uchta alternativ yo'lini toping. - ma'qul yo'lni tanlang, qo'lni-qo'lga bering. O'quv-tarbiya jarayonlarini yuqoridagi ko'rinish va usullarda tashkil etish, eng avvalo o'qituvchilardan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni, pedagogik mahorat va psixologik bilimdonlikni, shuningdek, pedagog shaxsiga xos qator sifat va fazilatlarni talab etadi. Mazkur muammo bo'yicha rossiyalik psixolog olimlarning ilmiy tadqiqotlari alohida e'tiborga loyiq. Kasbiy tayyorlikning yetakchi va juda murakkab tomoni - mutaxassisning kasbiy-psixologik tayyorligi hisoblanadi.

Ye.A.Klimovning fikriga ko'ra, pedagoglik kasbi "inson-inson" tipidagi mutaxassisliklar qatoriga kiradi va bunday kasb egasi quyidagi xususiyat va qobiliyatlarni egallagan bo'lishi kerak: - boshqarish, o'qitish, tarbiyalay olish; - boshqa odamni tinglay olish va tushunish; - onglik, keng bilim va saviyaga egalik; -

nutq madaniyatini egallaganlik; - kishilarga nisbatan hushyor, ularning ruhiy olamini ko'z oldiga keltira oladigan; - bolani kelajakda yaxshi odam bo'lib ulg'ayishiga ishonuvchi; - qayg'udosh, boshqaning tashvishlariga sherik bo'la oladigan; - kuzatuvchanlik qobiliyatiga ega; - xalq, jamiyat ishiga sodiq; - o'zgacha vaziyatlarda ham muammoning yechimini topa oladigan; - o'zini tuta bilish qobiliyati. O'qituvchilik kasbi sohiblariga to'g'ri kelmaydigan xususiyatlar: tili chuchuk yoki yaxshi gapira olmaslik, odamovi, mug'ombir-ichi qora, o'zi bilan o'zi ovora, muloqotga kirisholmaydigan, jismoniy nuqsonli, tepsa-tebranmas (tanbal), birovning dardiga befarq, g'arazgo'ylik kabilardir.

Xulosa: Ko'rib o'tganimizdek, xorij psixologiyasida o'qituvchilarni kasbiy tayyorgarligi muammolarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ancha salmoqli va keng qamrovlidir. Ana shunday tadqiqotlarni ko'plab keltirib, o'rganayotgan mavzuimiz xarakteriga mos tomonlarini atroflicha tahlil qilishimiz mumkin edi. Biroq, mazkur ilmiy izlanishlar natijalari, ulardagi ilmiy tavsiya va xulosalar ma'lum darajada cheklanganlik xarakteriga egadir. Chunki, o'qituvchini kasbiy tayyorgarligi hamda ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish, uni boshqarish bilan bog'liq muammolar, yohud ularning yechimi har bir xalqning milliy-madaniy, o'ziga xos psixologik va hududiy xususiyatlari mavjudligi bilan uyg'unlikda namoyon bo'ladi.

References:

1.Elov Z.S. Ichki ishlar organlari xodimlari orasida suisidal xulq motivasiyasi namoyon etilishining ijtimoiy-psixologik sabablari.

2. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: Fan,2006.

3. Elov Z.S. Axmedova A.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq buzilishlari va ularni yuzaga keltiruvchi sabablarninig bola ruhiyatiga psixologik ta'siri. respublika ko'p tarmoqli ilmiy tadqiqotlar sammiti. 02/2022. 234-237.